

Błażej OSOWSKI

Poznań

Germanizmy w polu ŚWIAT WOKÓŁ CZŁOWIEKA w brneńskim *hantecu* i gwarze miejskiej Poznania

Keywords: urban dialect, Poznań, Brno, hantec, germanisms, semantic structure

Słowa kluczowe: gwara miejska, Poznań, Brno, hantec, germanizmy, struktura semantyczna

Abstract

The article analyzes the semantic field AROUND THE WORLD HUMAN and its individual subfields in the urban dialect of Brno and Poznań from germanism's point of view. The analysis carried out in the context of a comparative reveal differences and common ground between the material and indicate their reasons for referring to the context of the historical-cultural-socially.

Artykuł analizuje pole semantyczne ŚWIAT WOKÓŁ CZŁOWIEKA i składające się na nią poszczególne subpola w gwarze miejskiej Brna i Poznania pod kątem występowania w nich germanizmów. Analiza prowadzona w aspekcie porównawczym ma ujawnić różnice i zbieżności pomiędzy badanymi zbiorami materiałowymi oraz wskazać ich przyczyny, odwołując się do kontekstu historyczno-kulturowo-społecznego.

Brno i Poznań – jedne z największych ośrodków miejskich w Polsce i Czechach – znacznie od siebie oddalone i wcześniej nieutrzymujące żywszych kontaktów¹, z dumą szczytą się swą gwarą miejską, której jednym z bardziej charakterystycznych elementów są liczne germanizmy. Tutaj pominiemy szczegółowy opis porównania tych

¹ O tym, jak kształtowała się sytuacja dawniej, a jak wygląda dziś, oraz o zainteresowania kulturą brneńską i morawską szerzej w: *Na styku kultury polskiej i czeskiej...* 2011.

dwóch słowiańskich gwar miejskich (brneńskiej, zwanej *hantecem*, i poznańskiej), odsyłając do studium dotyczącego pola CZŁOWIEK (Osowski 2014). Celem niniejszego artykułu bowiem jest analiza pola semantycznego ŚWIAT WOKÓŁ CZŁOWIEKA i składających się na nie podpól w *hantecu* i w gwarze miejskiej Poznania pod kątem germanizmów². Analiza prowadzona w aspekcie porównawczym ma ujawnić różnice i zbieżności pomiędzy badanymi zbiorami materiałowymi oraz wskazać ich przyczyny, odwołując się do kontekstu historyczno-kulturowo-społecznego panującego głównie w XIX i na początku XX wieku, gdy Brno i Poznań nabierały charakteru wielkomiejskiego.

ŚWIAT WOKÓŁ CZŁOWIEKA jest polem wewnętrze zróżnicowanym, co nie dziwi wobec różnorodności sfer, do których się odnosi. Klasyfikację semantyczną germanizmów i ich statystyczne ujęcie ukazuje poniższa tabela.

Tabela 1. Klasyfikacja semantyczna germanizmów

Sfery tematyczne ³	Ilość nazw			
	Brno		Poznań	
	liczbowo	%	liczbowo	%
I. Gospodarstwo domowe	15	3,40	79	11,6
1 narzędzia i urządzenia	5	1,13	41	6,0
2 meble	1	0,23	2	0,3
3 inne przedmioty z zakresu gospodarstwa domowego	2	0,45	11	1,6

² Obecność zapożyczeń z języka niemieckiego to wynik sytuacji bilingwizmu, w jakiej musieli żyć brnianie i poznanianie w XIX w., oraz brak symetrii między językiem niemieckim a językiem polskim lub czeskim. Na przykładzie czeskim opisuje to: Skála 1977. Nie badam natomiast żywotności tej grupy leksyki, choć jak wykazują opracowania innych badaczy, germanizmy powoli są wycofywane z czynnego zasobu słownictwa (por. np. Krčmová 2011, s. 139).

³ Główne założenia klasyfikacji zostały zaczerpnięte z pracy Piotrowicz, Witaszek-Samborska 1995, jednak ze względu na uwzględnienie wszystkich części mowy i frazeologizmów konieczne było wprowadzenie uzupełnień.

4 czynności z tego zakresu	6	1,36	25	3,7
II. Żywność	19	4,31	56	8,25
1 nazwy produktów i potraw	4	0,91	40	5,9
2 nazwy warzyw i owoców	4	0,91	7	1,0
3 używki i ich stosowanie	11	2,49	9	1,3
III. Odzież i obuwie	24	5,44	45	6,63
1 nazwy ogólne	1	0,23	4	0,6
2 nazwy górnych części odzieży	5	1,13	9	1,3
3 nazwy spodni	3	0,68	6	0,9
4 nakrycia głowy	5	1,13	6	0,9
5 obuwie	4	0,91	6	0,9
6 dodatki i akcesoria	6	1,36	14	2,1
IV. Przestrzeń	80	18,12	65	9,6
1 nazwy miejsc	53	12,02	25	3,7
a) zamkniętych	27	6,12	17	2,5
b) otwartych	26	5,9	8	1,2
2 transport	24	5,44	27	5,9
a) pojazdy	9	2,04	15	2,2
b) czynności	15	3,4	12	1,8
3 relacje przestrzenne	3	0,68	13	1,9
V. Finanse	23	5,22	8	1,18
1 nazwy pieniędzy	14	3,17	3	0,4
2 czynności związane z pieniędzmi	9	2,04	5	0,7
VI. Przyroda	22	4,99	19	2,81
1 zwierzęta	7	1,59	8	1,2
2 rośliny	0	0	3	0,4
3 przyroda nieożywiona i zjawiska przyrodowe	13	2,95	7	1,0
4 czynności	2	0,45	1	0,1

VII. Brud, nieczystości, resztki, odpadki	1	0,23	10	1,48
1 nazwy	1	0,23	5	0,7
2 czynności polegające na brudzeniu się	0	0	5	0,7
VIII. Ilość	3	0,7	10	1,4
1 określenia ilościowe	2	0,5	5	0,7
2 relacja część-całość	1	0,2	5	0,7
IX. Dźwięki	0	0	3	0,4
X. Właściwości	22	5,0	54	8,0
XI. Abstracta	16	3,63	11	1,6

Przegląd rozpoczniemy od GOSPODARSTWA DOMOWEGO. Zasadnicza różnica między rozpatrywanymi gwarami w tym podpolu dotyczy stosunkowo niskiego nasycenia go germanizmami w *hantecu* i wysokiego – a niekiedy nawet bardzo wysokiego – w gwarze miejskiej Poznania. Różnica ta potwierdza się już w pierwszej podgrupie, tj. nazw narzędzi i urządzeń w gospodarstwie domowym (I.1), do której w *hantecu* należą jedynie: *mesr* ‘nóż’⁴, *ochtl* ‘szklanka z uchem, zwykle na piwo’ *špórhelt*, *šporhert* ‘kuchnia, płyta kuchenna’, *špígl* ‘3. lustro’, gdy tymczasem z Poznania jest to aż 41 haseł: *ajmerek* ‘wiaderko’, *bigiel* ‘1. wieszak, ramiączko’, *biksa* ‘puszka’, *bratkasta* ‘piekarnik’, *briefkasta*, *bryfkasta* ‘skrzynka na listy’, *deczka* ‘kocyk, narzutka’, *giskana* ‘konewka’, *grajcarek* ‘korkociąg’, *gruszka* ‘żarówka’, *heklówka* ‘szydełko’, *kana* ‘1. konew, 2. dzban, dzbanek, 3. konewka’, *kanka* ‘bańka na mleko’, *kasta* ‘1. skrzynia’, *kista* ‘1. skrzynia’, *knyp* ‘nóż’, *knypek* ‘nożyk’, *kryka* ‘laska, kij służący do podpierania się’, *kwirla*, *kwiyrła*, *kwyrła* ‘duża mątwka’, *kwirlejka* ‘mątwka’, *magiel* i *męgla* ‘magiel’, *nachtop*, *nachttopf* ‘nocnik’, *nupel* ‘smoczek’, *rygielek* ‘zamek, kłódka’, *siber* ‘szyber w piecu’, *sipka* ‘szufelka’, *szkielko*, *szkiolko* ‘słoik’, *sruuber*, *srober*, *śruuber*, *śruper* ‘szczotka ryżowa do szorowania podłogi’, *sztender*, *szynder*

⁴ Etymologię germanizmów przedstawiłem w Osowski 2013, dlatego tutaj jej nie przywołuję.

‘stojak, trzepak do dywanów’, *szut* ‘1. miał węglowy’, *szuwaks* ‘czarna pasta do butów’, *szwamka* ‘gąbka’, *śrupok* ‘szczotka ryżowa’, *taszenlampa*, *taszelampa* ‘latarka kieszonkowa’, *topek* ‘nocnik’, *tyta* ‘torba’, *tytka* ‘torebka’, *wazka* ‘balia’, *weko* ‘1. słój do zapraw, 2. słój z zaprawą’, *węborek* ‘wiadro’, *wiksa* ‘pasta do butów’.

Wobec tak dużej ilości germanizmów wśród nazw narzędzi i urządzeń może dziwić wręcz ich niewielka ilość wśród nazw mebli (I.2). Są tu tylko brneńskie *betla* ‘łóżko’ oraz poznańskie *nakastlik*, *nachtkastlik* ‘nocny stół’ i *ryczka* ‘niski taboret, stołeczek’. Natomiast nazwy innych przedmiotów z zakresu gospodarstwa domowego (I.3) powtarzają dysproporcję grupy I.1, lecz już nie w tak kontrastowy sposób, ponieważ w *hantecu* są to tylko dwie nazwy, tj. *pukét* i *pukéta* ‘wiązanka, bukiet’, a poznańskiej gwarze miejskiej – jedna: *ajzol* ‘przedmiot żelazny, metalowy’, *deka* ‘koc, narzuta’, *gardyny* ‘firanki’, *kachel* ‘kafel’, *klunkier*, *klunkry* ‘graty, rupiecie, drobiazgi, poniszczony ubiór, łachmany’, *lojfer* ‘podłużna serwetka, bieżnik’, *maderac*, *madrac* ‘materac’, *mustro* ‘wykroj, forma, według której kroi się materiał, skórę itp.’, *petrol* ‘nafta’, *petroleum* ‘nafta’, *twyst* ‘przędza do cerowania’.

Germanizmy wśród nazw czynności związanych z gospodarstwem domowym ponownie ukazują duże nasycenie nimi gwary miejskiej Poznania i raczej małe gwary miejskiej Brna, co jest m.in. Konsekwencją dużej ilości germanizmów wśród nazw urządzeń i przedmiotów gospodarstwa domowego, motywowanych czasownikami odrzeczownikowymi, np. *kwirla*, *kwiyrła*, *kwyrla* ‘duża mątełka’ i *rozkwyrłać*, *rozkwirłać*, *rozkwierlać* ‘rozmieszać mątełką’. W tej grupie można wskazać więcej nazw dotyczące tych samych czynności w gwarze brneńskiej niż w poznańskiej, jak np. ‘ubierać się’: *ošolnit* (*se*), *ošolnót* (*se*), *okštelčit* i – w drugiej gwarze – *klajdnąć się* (też ‘modnie się ubierać’: *flončit* i *sztyftować się* ‘stroić się, starać się o elegancki wygląd’). Ponadto w zbiorze brneńskim znajdujemy jeszcze *oštucnout* ‘ostrzyć się’ i *viksovát* ‘glancować buty’. Natomiast w przypadku pozostałych nazw zbiór poznański jest większy: *biglować* ‘prasować’, *gisować* ‘podlewać, polewać’, *hajcować* ‘palić w pie-

cu’, *heklować* ‘szydełkować’, *kluczyć* ‘zamykać na klucz’, *kwirlać*, *kwiyrłać*, *kwyrlać* ‘rozmaćić’, *męglować* ‘maglować’, *nahajcować* ‘1. napalić w piecu’, *narychtować* ‘przygotować’, *nastalować* ‘nastawić, wyregulować’, *obkładać* – *obłożyć* ‘przygotować kanapkę’, *odkluczyć* ‘otworzyć zamek kluczem’, *podrychtować* ‘podszykować, naprawić’, *przekluczyć* ‘przekręcić klucz w zamku; zamknąć drzwi na klucz’, *robić łóżko*, *tapczan* itp. ‘słać łóżko, tapczan itp.’, *spucować* – *spucnąć* ‘zjeść szybko, z apetytem’, *strykować*, *strykować* ‘robić na drutach’, *usstrykować* ‘zrobić na drutach’, *wybigłować* ‘wyprasować, wyprasować na kant’, *zakluczać* – *zakluczyć* ‘zamknąć na klucz’, *zmęglować* ‘1. wych. z użycia, zmaglować’, *zrobić łóżko*, *tapczan* itp. ‘posłać łóżko, tapczan itp.’.

Germanizmy związane z ŻYWNOŚCIĄ (II) pojawiają się pod względem liczebności niemal na tym samym poziomie, co nazwy związane z gospodarstwem domowym. Pole to jest o ok. 4% większe w gwarze miejskiej Poznania niż w *hantecu* i występuje w niej aż 40 germanizmów-nazw produktów żywnościowych i potraw (II.1), podczas gdy w gwarze brneńskiej jest ich tylko 4 i większość odnosi się do podstawowego produktu, jakim jest chleb: *bims*, *bimz* ‘chleb’, *dorta* ‘tort’, *pims* ‘chleb’, *štrycna* ‘bochenek chleba’. W zbiorze poznańskim znajdujemy większą różnorodność tego podpoła. Są tu nazwy potraw (*ajsbajna*, *eisbeina* ‘noga wieprzowa, golonka’, *galart* ‘galareta z mięsa’, *karmonada*, *karmónada*, *karbonada* ‘schab’, *plyndz*, *plindz*, *plendz* ‘placki ziemniaczane’), typu potraw (*ajntop*, *ajntopf*, *ańtop*, *ańtopf*, *eintopf* ‘potrawa jednogarnkowa’, *obłożenie*, *obłożynie* ‘obkład – wędlina, ser itp. na kanapce’, *szagole* ‘rodzaj klusek skośnie krojonych, kopytka’), produktów spożywczych (*faferfloki* ‘płatki owsiane’, *gryc* ‘kasza’, *nudle* ‘makaron’), słodczy i deserów (*fefermyncka* ‘cukierek miętowy’, *klemki* ‘twarde cukierki, landrynki’, *szneka* ‘okrągła drożdżówka spiralnie skręcona, w kształcie muszli ślimaka’, *wietrznik* ‘ptyś’), porcji (*sznyta* ‘kromka chleba’, *sztula* ‘kromka’) oraz ogólne określenia jedzenia (*fras* ‘jedzenie’, *futer* ‘pożywienie, pasza’).

Znacznie mniej germanizmów pojawia się w gwarze miejskiej Poznania wśród nazw owoców i warzyw (II.2), np. *aprykoza*, *aprikoza* ‘morela, czasem też brzoskwinia’, *redyska* ‘rzodkiewka’, *selera I* ‘seller’, *szabel* ‘fasola szparagowa’, *sznytloch* ‘szczypiorek’, choć i tak więcej niż w *hantecu*: *kiršle* i *giršle* ‘czereśnie, nieraz też wiśnie’, *kél* i *kchél* ‘kapusta, kapusta włoska’.

W podgrupie używki i ich stosowanie (II.3) obie analizowane gwary wykazują podobieństwo: 11 germanizmów w *hantecu* i 9 w gwarze poznańskiej. Są to przede wszystkim nazwy alkoholu (brneńskie *fet* ‘alkohol, też libacja’, *bren*, *brenák* ‘denaturat’, *čechr*, *farboň*, *ochtl*, *Oltec* ‘Starobno, marka piwa’ i poznańskie *brynda*, *bryndka*, *brendka* ‘alkohol; libacja; bimber, denaturat’). Różnice, jak widać, dotyczą rozbudowanego szeregu określeń piwa w *hantecu* i nazw mocniejszych alkoholi w gwarze miejskiej Poznania, co potwierdzają kolejne germanizmy: brneńskie *vajn*, *vajnoš* ‘wino’ i poznańskie *kornus* ‘1. żytniówka’, *sznapura* ‘wódka niskiej jakości’, *szpryt* ‘spirytus’.

Podgrupę II.3 uzupełniają nazwy czynności lub stanów związanych z alkoholem (brneńskie *blóžčit*, *blóžovat* ‘pić’, *vybložčit*, *vyblóžovat* ‘wypić’ oraz poznańskie: *dać sobie w tyte*, *sprawić sobie w tyte* ‘upić się’, *mieć jednego siedzieć* ‘być pod wpływem alkoholu, być po jednym głębszym’, *nuplać* ‘żart. popijać, pociągać’).

UBRANIA (III) są dość wyrazistą semantycznie grupą z równie wyrazistym podziałem wewnętrznym, mimo to w analizowanych gwarach tego typu germanizmy raczej w małym stopniu się pojawiają. Wyjątkiem są poznańskie podzbiory odzieży dla górnych części ciała (III.2) oraz dodatki i akcesoria (III.5).

Ogólne określenia odzieży (III.1) reprezentowane są w *hantecu* tylko przez jedno hasło: *šolna* ‘ubranie’. Nieco więcej jest ich w gwarze miejskiej Poznania: *ancug* ‘ubranie męskie, garnitur’ *kluft* ‘1. ubranie, garnitur, 2. mundur’, *klunkier*, *klunkry* ‘graty, rupiecie, drobiazgi, poniszczony ubiór, łachmany’, *lump*, *lomp* ‘1. *ekspr.* ubranie, odzież, ciuchy, 2. zniszczona odzież; także szmaty’.

Do grupy III.2 można zaklasyfikować nazwy odzieży, jak np. kurtki, marynarki i płaszcze oraz ich części składowe. W *hantecu* jest ich

zaledwie 5: *fligl* ‘kołnierz’, *jas* ‘płaszcz’, *jóža*, *jóžl* ‘krótki płaszcz’, *krógna* ‘kołnierz, kołnierzyk’. W gwarze miejskiej Poznania zbiór ten jest bogatszy, bo 9-elementowy: *jaczka* ‘1. wierzchnie okrycie, marynarka, kaftan, 2. kaftanik niemowlęcy’, *jaka* ‘wierzchnie okrycie, kurtka, bluza’, *jupa* ‘bluza, kurtka’, *mantel* ‘płaszcz’, *szabraka* ‘wierzchnie okrycie (kurta, marynarka, wdzianko itp.)’, najczęściej brzydkie’, *szlyc*, *szryc* ‘rozcięcie z tyłu marynarki’, *sztulpy* ‘szytywne mankiety u koszuli’, *westka* ‘kamizelka’.

Grupa III.3 – skupiająca określenia odzieży dla dolnych części ciała – jest o wiele mniej liczna od III.2 głównie za sprawą małej ilości odzieży, która jest przez ludzi noszona. Są to przede wszystkim: spodnie (brneńskie *hózále* i *hóžny* ‘spodnie; również kalesony’; poznańskie *hoje* i *knykry*, *knekry* ‘krótkie spodnie zapinane poniżej kolan’) i ich części (*bigiel* ‘kant u spodni’) oraz bielizna (brneńskie *unthóžny* ‘bielizna’, poznańskie *badeje*, *badejki*, *badki* ‘kąpielówki’).

Nakrycia głowy (III.4) były bardzo popularne zwłaszcza w XIX w. (mimo że dzisiejsze zwyczaje modowe są odmienne), dlatego są dość licznie reprezentowane w analizowanym materiale. Są to przede wszystkim ogólne określenia (brneńskie *micka* i *micna* ‘czapka’, *topr* ‘kapelusz lub twardy kapelusz’, poznańskie *dekiel* i *kipa*), nazwy rodzajów nakryć (hanteckie *míca*₁ ‘płaska czapka’, *gondla* ‘twardy kapelusz’ i przywołany wyżej *topr*, poznańskie *haka* ‘czapka z daszkiem’, *halbcełynder* ‘rodzaj cylindra’), ich części (występują tylko w gwarze miejskiej Poznania: *dracheta*, *drachyta* ‘rzad. rondo kapelusza’, *rydelek* ‘daszek u czapki’).

Grupa III.5 (obuwie) to w *hantecu* przede wszystkim ogólne nazwy obuwia (*lojfyky*, *lojfle*, *pekle* ‘buty’) oraz jedna nazwa ich części (*štekl* ‘obcas przede wszystkim wysoki obcas w butach damskich’). Natomiast w gwarze miejskiej Poznania brak nazw ogólnych, pojawiają się jedynie określenia szczegółowe (*halbka* ‘rodzaj półbutów’, *holcpierony* ‘drewniaki, obuwie o drewnianej podeszwie’, *klump*, *klumpy* ‘rodzaj obuwia na drewnianych podeszwach’, *laczek*, *laczki* ‘domowe pantofle bez napiętka’, *sztyfle*, *sztifle* ‘długie buty’) i jedno określenie części buta (*branzle* ‘spód obuwia’).

O ile nazwy dodatków do ubrania, biżuterii i akcesoriów tworzą w *hantecu* grupę mało liczną, gdyż jest ich tylko 6 (*hóryngle* ‘kolczyki’, *hózntrágle* ‘szelki’, *kódr* ‘pierścioneł’, *perza* ‘portmonetka’, *ráčny* ‘zegarek kieszonkowy’, *šmetec* ‘muszka’), o tyle w gwarze miejskiej Poznania sytuacja wygląda odmiennie, zbiór ten jest ponad dwukrotnie większy i zawiera 14 haseł (*bindka* ‘krawat’, *blyce* i *bryle* ‘okulary’, *glazejka* II ‘skórzane rękawiczki’, *kopel* ‘pasek zapinany na metalową klamrę’, *portmanejka* ‘portmonetka’, *rajzetasje* ‘torba podróżna’, *rugzak*, *rukzak* ‘plecak’, *szlafka*, *szlajfka* ‘kokardka’, *szpanga* ‘wsuwka, spinka do włosów’, *szpycka* ‘cygarniczka’, *šlyps*, *šlips* ‘krawat’, *taszka* ‘teczka, torebka’, *towary krótkie*, *krótkie towary* ‘pasmanteria lub drobna galanteria’).

PRZESTRZEŃ (IV) jest kategorią niezwykle ważną w świecie człowieka, dlatego nie dziwi, że na dziesięć podgrup (łącznie brneńskich i poznańskich) aż 8 to podgrupy średniej i dużej wielkości. Nazwy miejsc (IV.1) są szczególnie obfite w *hantecu*, na co wpłynęło m.in. uwzględnienie w SNČ⁵ nazw własnych, których nie odnotowuje SGMP. Wśród nazw miejsc zamkniętych (IV.1a) w gwarze miejskiej Brna pojawiło się aż 27 germanizmów. W tej grupie przeważają *nominata appellativa*: *bruncák* ‘ubikacja’, *čoch* i *putála* ‘gospoda’, *grim* i *krim* ‘więzienie’, *kirchna* ‘kościół’, *pánec* ‘dworzec’, *raplhaus* ‘szpital psychiatryczny’, *ratec* i *rathaus* ‘ratusz’, *šmajchlplac* ‘miejsce dogodne do miłosnych spotkań’, *švimbec* ‘pływalnia’, choć i nazwy własne się pojawiają: *Brauzec* ‘byłe łaźnie miejskie pod Františkovem’, *Fléda* i *Flédyna* ‘dawny kabaret *U netopýra*’. Germanizmy wśród nazw miejsc zamkniętych w gwarze miejskiej Poznania także tworzą pokaźny zbiór, choć jest ich o 10 mniej niż w *hantecu* (*antrejka* ‘przedpokój’, *baraka* ‘barak’, *blajba* ‘nocleg, mieszkanie, tymczasowe pomieszczenie do zamieszkania’, *buchta* ‘więzienie’,

⁵ Na oznaczenie słowników użyto skrótów: SGMP – *Słownik gwary miejskiej Poznania*, 1997, red. M. Gruchmanowa, B. Walczak, Wydawnictwo PWN, Warszawa–Poznań; SNČ – *Slovník nespisovné češtiny. Argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost. Historie a původ slov*, 2006, hlavní editor J. Hugo, Maxdorf, 2. rozšířené vydání, Praha.

celstat ‘strzelnica’, *destylia*, *destylja* ‘wytwórnia wódek z wyszynkiem’, *destylknajpa* ‘gospoda, gościniec’, *fachówka* ‘budynek o konstrukcji ryglowej, szachulcowej’, *fora*, *fory* ‘fort, element dziewiętnastowiecznych fortyfikacji pruskich, otaczających Poznań’, *gemiza* ‘sklep warzywny’, *gemyła*, *gemele*, *gymyła* ‘śmietnik’, *kij* ‘piętro’, *kintop* ‘kino’, *męski pokój* ‘salon, gabinet’, *pręgieźnia* ‘zakład usztywniania firanek’, *trepa* ‘piętro’, *tum* ‘katedra’).

Jeszcze większą dysproporcję widać w grupie nazw miejsc otwartych (IV.1b), gdzie w *hantecu* występuje 26 nazw (*Augec* ‘park Lužánky’, *Blajchec* ‘ulica Bělidla’, *Bryncl* ‘Brno’, *Frajplac* ‘plac Sobody’, *Gelbec* ‘Żlutý kopec’, *Kajzec* ‘las Wilsonův’, *Kénig*, *Kénik* ‘Královo Pole’, *Kréna* ‘ulica Křenová’, *Oltec* ‘Stare Brno’, *Prágl* ‘Praga’, *Rotec* ‘Červený kopec’, *Šimice* ‘Židenice’, *Šrajbec* ‘Pisárky, dzielnica Brna’, *Štaplenda* ‘ulica Česká’), a w gwarze poznańskiej – 8 haseł (*ciepły land* ‘Galicja’, *colog* ‘ogród zoologiczny’, *fyrteł* ‘część miasta, dzielnica, kwartał miejski, okolica’, *huby* ‘gospodarstwo lub kilka gospodarstw poza obrębem wsi, też wtórnie domy poza obrębem miasta, peryferie’, *land* ‘wieś, kraj, prowincja’, *mały land* ‘prowincja’, *rajka* ‘grządka’). Wiele z nazw brneńskich notuje SNČ: *Augec*, *Blajchec*, *Bryncl*, *Frajplac*, *Gelbec*, *Kénig*, *Kénik*, *Oltec*, *Prágl*, *Rotec*, *Šrajbec*. Pojawiają się oczywiście i nazwy pospolite oznaczające również realia brneńskie: *centráłka* ‘Cmentarz Centralny’, *štat* ‘miasto, przez które zwykle rozumie się Brno’, *prýgl* ‘zapora wodna’, jak i niezlokalizowane geograficznie, np. *bergl* ‘wzgórze, góra’, *bógna* ‘zakręt’, *hajm* ‘dom, ojczyzna’, *kirchec* ‘cmentarz’, *konk* ‘chodnik’, *lont* ‘wieś, prowincja’, *šmajchlplac* ‘miejsce dogodne do miłosnych spotkań’, *vasrlajtunk* ‘wodociąg’.

W grupie IV.2a gromadzącej słownictwo związane z pojazdami w porównaniu z IV.1a i IV.1b następuje odwrócenie proporcji między zbiorem brneńskim (9 haseł) i poznańskim (15). W subpolu POJAZDY pojawiają się nazwy środków lokomocji (brneńskie *cuk* ‘pociąg’, *elina*, *šalastrika*, *šalec*, *šalina*, *šmirgl* ‘tramwaj’, *vágn* ‘samochód’, poznańskie *bana* ‘pociąg’, *cug* ‘pociąg’, *bummelzug*, *bumelcug* ‘wolno jadący pociąg, zwykle na bocznej, drugorzędnej linii’, *cwajka* ‘dwój-

ka (tramwaj)', *hela* 'wóz ze skrzynią do przewozu węgla, ziemniaków itp.', *rolwaga* 'ciężki wóz transportowy', *sportka*, *szportka* 'spacerowy wózek dziecięcy'), ich elementów (brneńskie *ródlle* 'kierownica', *ślajfy* 'hamulce' czy poznańskie *laczek*, *laczki* 'przenośnie o przebitej oponie', *pana* 'uszkodzona, przebita opona w samochodzie, rzadziej w motocyklu lub rowerze'). Również z gwary miejskiej Poznania pochodzą germanizmy *perzonalny* 'bilet dla pasażera pociągu osobowego', *szwela* 'podkład kolejowy', *wajcha* 'zwrotnicę' czy *związek* 'połączenie kolejowe'.

Jeśli chodzi o czynności odnoszące się do relacji przestrzennych, tj. czasowniki ruchu lub stanu, to zbiory germanizmów z obu miast są do siebie zbliżone liczebnie. Niewiele jednak przeważa w tym zakresie zbiór hantecki (15 haseł) nad poznańskim (12). W grupie czasowników ruchu możemy wyróżnić te, które oznaczają jego początek lub koniec (np. *naštychovat* 'przyjść lub przyjechać dokądś', *hamovat* 'hamować' z Brna czy *wciagać* – *wciagnąć* 'wprowadzać się, wprowadzić się', *wyciągać* – *wyciągnąć* 'wyprowadzać się', *bremsować* 'hamować', *zabranzować*, *zabremzować*, *zabrymsować* 'zahamować, zatrzymać' z Poznania) lub też sam ruch (*fīrčit* 'wieść, kierować', *klapat* 'jechać, iść', *lōfrovat* 'chodzić na zewnątrz', *typłčit* i *typlovat* 'biec, uciekać, spieszyć się' oraz poznańskie *lofrować* 'włóczyć się', *rajzować* 'podróżować, wędrować'). Ostatnią grupę czasowników stanowią te wskazujące na czasowe lub stałe bycie, znajdowanie się gdzieś, np. *grýnčit* 'nocować gdzieś w przyrodzie', *vónčit* 'mieszkać' z *hantecu* czy poznańskie *być precz* 'być nieobecnym', *przychodzić* – *przyć* 'znaleźć się, być w danym miejscu'.

Relacje przestrzenne (IV.3) wyrażają przysłówki i przymyki oraz rzeczowniki w ogólny sposób wskazujące typ przestrzeni, np. szczyt, róg (czegoś) itd. W *hantecu* nie jest to zbiór duży – tylko 3 jednostki: *curyk* 'z powrotem', *ekl₂* 'róg, narożnik', *pali* 'precz'. Repertuar poznańskich germanizmów w tym zakresie jest większy, choć niektóre znaczenia powtarzają się: *lols*, *los*, *rals*, *raus*, *weg* 'precz, wynocha', *eka*, *winkiel* 'narożnik, róg'. Pojawiają się też nowe: *durch* 'na wylot, na przestrzał', *na szagę* 'na ukos, na przełaj', *rant*, *rand* 'brzeg, kra-

wędź, skraj', *szpyca* 'czubek, wierzchołek', *wizawis* 'vis a vis, naprzeciwko'.

FINANSE (V), które wydawać się mogą ważną składową świata człowieka, w materiale poznańskim reprezentowane są szczątkowo, znacznie obficiej zaś – w brneńskim. Jeśli chodzi o nazwy pieniędzy (V.1), SGMP odnotował jedynie 3 germanizmy: *bejmy* 'pieniądze', *koprowina* 'miedź, zwłaszcza drobne pieniądze miedziane', *szut* 'metaf. bilon, drobne pieniądze'. Z *hantecu* mamy aż 14 przykładów, m.in. *flinc* 'drobna moneta, 20 halerzy', *krumpna* '10 koron', *fecn*, *fecen*, *fecna*, *ryzna*, *šircn*, *šircna* '1000 koron' *rantále* 'pieniądze'. Tu też zaliczyłem związane ze światem finansów, ale nie będące nazwami pieniędzy: *trauf* 'napiwek' i *goldna* 'złoto'.

Przy określeniach czynności finansowo-pięniężnych różnica między materiałem poznańskim a brneńskim nadal istnieje, jest jednak już mniejsza. Na 5 germanizmów z gwary miejskiej Poznania (*nazorgować* 'nagromadzić naskładać', *szporać* i *szparować* 'oszczędzać, ciułać pieniądze') przypada 9 z Brna (*brenčit*, *cólčit*, *cólovat* 'płacić', *začechrovat* 'zapłacić', *silbrovat*, *zilbrovat* 'sprzedać, sprzedawać').

Pole PRZYRODA (VI) nie jest zbyt nasycone germanizmami, gdyż we wszystkich podgrupach łącznie jest to tylko 22 brneńskie i 19 haseł poznańskich. Wyróżnić wśród nich można:

- n a z w y z w i e r z ą t (VI.1): np. z Brna: *fīšla* 'ryba', *fróbl*, *froš*, *frošál* 'żaba', *ratyš*, *ratyša* 'szczur' lub z Poznania: *cyga* 'koza', *hazaj* 'zając', *kejter*, *kiejter* 'pies, kundel', *nyga* 'komar', *ojla* 'sowa';
- n a z w y r o ś l i n (VI.2) wystąpiły tylko w SGMP: *gryczpan* 'bukszpan', *macoszka* 'bratek', *merta*, *myrta*, *mirta* 'mirt';
- n a z w y p r z y r o d y n i e o ż y w i o n e j i z j a w i s k p r z y r o d y (VI.3) są nieco liczniejsze na tle innych podgrup VI, zwłaszcza w *hantecu* jest ich niemal dwukrotnie więcej (*hīcna* 'gorąco', *holcna* 'drewno', *kaltec*, *kaltna*, *kilián*, *kilka* 'zimno, chłód', *régna* 'deszcz', *šlinda* 'ślizgawka, gołoledź', *valdec* 'las', *vasr*, *vasrovica*, *vasrůvka*, *vasrůvka* 'woda', *zoncna* 'słońce') niż w gwarze miejskiej Poznania (*gis* 'deszcz, ulewa', *gisówa* 'ulewa', *kis* 'żwir',

klamot ‘kamień’, *klara* ‘słońce’, *knebelek* ‘kijek, patyk’, *ślumpa*, *ślompa* ‘brudna woda, śmierdząca ciecz’);

- czynności z zakresu przyrody (VI.4) to przede wszystkim padać (o deszczu), wspólne dla obu analizowanych gwar (brn. *regnit* i pozn. *gisować*) oraz brneńskie *rumplovat* ‘palić (o słońcu)’.

Pozostałe podpole są już o wiele mniejsze. Grupa VII obejmuje nazwy brudu, nieczystości, resztek (VII.1) i w SNČ reprezentowana jest tylko przez hasło *kširfečna* ‘szmata, łachman’, bogaciej zaś w SGMP, np. *gemyla*, *gemele*, *gymyla* ‘śmiec, brud’, *kipa*, *sztumel*, *sztumel* ‘niedopałek papierosa’. Tylko w słowniku gwary miejskiej Poznania odnajdziemy także germanizmy określające brudzenie się (VII.2), np. *nabrechtać* ‘nabrudzić’, *szmuchać* ‘brudzić’.

Do pola VIII – ILOŚĆ – należy jedynie kilka germanizmów. Łącznie w obu analizowanych gwarach jest ich 13. Z jednej strony są to określenia ilości (*cávr* ‘dwa’, *štíkl*, *štykl* ‘kawałek’ oraz poznańskie *funt* ‘pół kilograma’, *szefel* ‘miara objętości’, *wuchta* ‘wielka ilość, mnóstwo, kupa’), z drugiej wskazujące na bycie częścią większej całości, np. przywałowane już *štíkl*, *štykl* czy *farfocel* i *fecka* ‘strzęp’, *kipa* ‘odrobina, mały kawałek czego’, *sztuk* i *sztrufelek*, *sztryfelek*, *sztrojfelek* ‘kawał’ z gwary miejskiej Poznania.

DŹWIĘKI (IX) stanowią najmniejsze pole, w którym pojawiły się germanizmy. Pojawiają się tu tylko 3 hasła z gwary miejskiej Poznania: *jamery* ‘narzekania, jęki, biadolenie’, *knypsać* – *knypsnać* ‘czynność związana z charakterystycznym krótkim dźwiękiem’, *ryn* ‘bliski odpowiednik ogólnopolskiego rym’.

Klasa X (WŁAŚCIWOŚCI) *de facto* jest spójna semantycznie jedynie na poziomie najogólniejszym, czyli właśnie wskazywania właściwości, tj. oceny, jakości, sposobu wykonania przedmiotów i zjawisk. Zawiera przymiotniki, imiesłowy i przysłówki, które dopiero w kontekście konkretyzują swoje znaczenie, dlatego by nie ugrzęznąć w ich wieloznaczności i tym samym klasyfikowaniu ich ze względu na wyrazy przez nie określane zdecydowano się wyróżnić jedną klasę nadrzędną. Ograniczymy się więc jedynie do wymienienia kilkunastu przykładów z tego bogatego zbioru. W SNČ odnajdziemy np. *fet*

‘pijany’, *krén* ‘zły, nieraz też niebezpieczny’, *kselik* ‘razem’, *modrig* ‘głodny’, *négr* ‘bez pieniędzy’, *rukuk* ‘szybko’, *shnilý* ‘leniwy, wygodny’, *olt* ‘1. dobry, w porządku, 2. stary’, natomiast w SGMP m.in. *fifny* ‘1. zgrabny, szykowny, 2. sprawny, zręczny, sprytny, pomysłowy’, *frechowny* ‘bezcelny, zuchwały, arogancki’, *galantny* ‘uprzejmy, elegancki’, *ganc*, *ganz* ‘zupełnie, całkiem, bardzo’, *przekluczony* ‘zamknięty na klucz’, *puklaty* ‘garbaty, spuchnięty’, *rukuk*, *rukuk*, *ruck-zuck*, *ruck-zug*, *rug zug* ‘szybko, w mig’, *rycht*, *rych* ‘dokładnie’, *szalczany* ‘karowy’, *szlank* ‘szczupły’, *usztrykowany* ‘zrobiony na drutach’, *wycowny* ‘dowcipny, żartujący’, *zdałasiały* ‘1. zabiedzony, niepozorny, 2. zmartwiony, osowiały, 3. zmęczony, zmordowany’.

Ostatnia klasa (nazwy abstrakcyjne, XI) podobnie jak wcześniejsza także nie jest jednolita. Co prawda wyrazy mają tu z reguły znaczenie niezależne od kontekstu⁶ i można by je umieścić we wcześniejszych omawianych klasach, jednak stanowią one tak marginalny ułamek analizowanego słownictwa (11 haseł z gwary miejskiej Poznania i 16 z *hantecu*), że zdecydowałem się nie rozdzielać ich do poszczególnych pól, lecz zebrać w jedną klasę. Jedyne powtarzające się znaczenia to ‘wypowiedź’ (poznańskie *ausdruk* ‘wyrażenie, wyraz’ i brneńskie *gsibrl* ‘gryps, tajna wiadomość z więzienia’, *klágčeni* ‘skarga, narzekanie’, *válení*, *valení* ‘mowa, co było powiedziane’), ‘smród’ (*duncna*, *rychn* i *štyngec* z Brna oraz *zójcha* z Poznania). Pozostałe znaczenia są odosobnione, np. z gwary miejskiej Poznania: *brant* ‘pragnienie, też kac’, *dalas* ‘bieda, nędza, ciężkie czasy’, *fuszera*, *fusiera* ‘fuszerka’, *glanc* ‘połysk’, *rumel*, *rummel* ‘rwetes, wrzawa’, *szpyc* ‘wzrok, wejrzenie’, czy z *hantecu*: *bimza* ‘przegrana, porażka’, *blózdrlé* ‘żłopanie’, *eróberunk* ‘wrażenie’, *módr* ‘głód’ *štelunk* ‘postawa ciała’, *švajn* ‘szczęście’, *švorcka* ‘jazda na gapę’.

⁶ Znaczenie niektórych wyrazów poza kontekstem trudno bliżej sprecyzować, np. brneński *cund* ‘wiadomość’ czy poznański *dynks*, *dyngs* ‘jakaś rzecz, której nazwy mówiący nie zna czy nie może sobie przypomnieć’.

Rozwój transportu kierowanego przed administrację niemieckojęzyczną zaowocował nasyceniem germanizmami nazw środków transportu oraz czynności (IV.2) z tym związanych zarówno w *hantecu*, jak i w gwarze miejskiej Poznania⁷ (tu także IV.3). Z kolei rozwój przestrzenny obu miast sprzyjał pojawianiu się niemieckich pożyczek wśród nazw miejsc i instytucji (budynków tychże) – IV.1.

Wiek XIX był okresem bogacenia się mieszkańców Poznania, toteż germanizmy licznie obecne są wśród narzędzi, urządzeń (I.1) oraz innych przedmiotów gospodarstwa domowego (I.3)⁸, produktów i potraw (II.1; grupa II.3, czyli używki obficie nasyczone są germanizmami w obu analizowanych gwarach), części garderoby⁹ (III.2 i III.6).

Dominacja niemczyzny w sferze ekonomiczno-gospodarczej odbiła się w licznych germanizmach wśród nazw pieniędzy w *hantecu* (V.1). Zagadkowo natomiast jawią się pożyczki z niemieckiego nazywające w tej gwarze zwierzęta (VI.1) oraz przyrodę nieożywioną i zjawiska przyrodowe (VI.3).

Literatura

K r ě m o v á M., 2011, *Městská mluva v Brně*, [w:] *Na styku kultury polskiej i czeskiej: dziedzictwo, kontynuacje, inspiracje*, red. M. Balowski, Wydawnictwo PRO, Poznań, s. 129–144.

⁷ Znacząco rozwinęła się komunikacja miejska, zwłaszcza tramwajowa, oraz połączenia kolejowe (Trzeciakowscy 1982, s. 35, 51).

⁸ W przejmowaniu tego typu słownictwa z języka niemieckiego mogło mieć swoje znaczenie i to, że rolę służby domowej w wielu domach niemieckich pełniła ludność słowiańska.

⁹ Napływ germanizmów w tej dziedzinie życia związany był z większą dostępnością do artykułów tego typu spowodowaną pojawieniem się taniej materii (bawełny) oraz masową produkcją konfekcji; „wiek XIX niósł ze sobą demokratyzację mody, jej upowszechnienie. Całkiem szykowna sukienka czy przyzwoity garnitur na przełomie XIX i XX w. znalazły się w zasięgu możliwości osób nie należących wcale do socjety” (Trzeciakowscy 1982, s. 171).

Na styku kultury polskiej i czeskiej: dziedzictwo, kontynuacje, inspiracje, 2011, red. M. Balowski, Wydawnictwo PRO, Poznań.

O s o w s k i B., 2013, *Germanizmy leksykalne w gwarze miejskiej Poznania i brneńskim hantecu*, „Slavia Occidentalis”, s. 101–114.

O s o w s k i B., 2014, *Człowiek w świetle germanizmów w brneńskim hantecu i gwarze miejskiej Poznania*, „Bohemistyka”, nr 3, s. 216–240.

P i o t r o w i c z A., W i t a s z e k - S a m b o r s k a M., 1995, *Struktura formalno-semantyczna wielkopolskiego słownictwa regionalnego. Rieczowniki*, [w:] *Materiały XVII konferencji młodych językoznawców-dydaktyków, Bydgoszcz–Wenecja 22–24 maja 1990*, red. A. Otfinowski, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy, Bydgoszcz, s. 147–153.

S k á l a E., 1977, *Vznik a vývoj česko-německého bilingvismu*, „Slovo a Slovesnost”, s. 197–207.

Slovník nespisovné češtiny. Argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost. Historie a původ slov, 2006, hlavní editor J. Hugo, Maxdorf, 2. rozšířené vydání, Praha.

Słownik gwary miejskiej Poznania, 1997, red. M. Gruchmanowa, B. Walczak, Wydawnictwo PWN, Warszawa–Poznań.

T r z e c i a k o w s c y M. i L., 1982, *W dziewiętnastowiecznym Poznaniu. Życie codzienne miasta 1815–1914*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.